

Socjologia wiedzy i psychologia poznania świata

Autor tekstu: **Piotr Jarco**

Summary

Sociology of knowledge is a detailed science, which analyses relations between social conditions of the knowledge's formation and its content. Consciousness, knowledge is always determined by the social existence. Also, in the social psychology, lots of rights describing mechanism of perceiving (perception) of the social world was formulated.

Both of this science (sociology of knowledge and social psychology) in different way can describe the origin and the mechanism of human knowledge formation.

*

I. Zależność poznania od warunków bytu

Socjologia wiedzy to nauka szczegółowa, która analizuje związki pomiędzy społecznymi warunkami powstawania wiedzy a jej treścią. Dyscyplina ta przeżyła swój złoty okres w dwudziestych i trzydziestych latach dwudziestego wieku. Wtedy też ukształtowały się jej główne systemy teoretyczne, związane przede wszystkim z nazwiskami M.Schelera i K.Mannheima. Sam Mannheim w swojej rozprawie pt. *Socjologia wiedzy* pisze, że nauka ta znalazła po raz pierwszy swój wyraz „u Marksa, w jego genialnych uwagach, dotyczących tego właśnie tematu. Elementy socjologii wiedzy są jednak u niego ściśle zrośnięte z demaskowaniem ideologii” [1].

Dalszego źródła dla nauki o ideologiach i socjologii wiedzy szukać należy — zdaniem Mannheima — w intuicjach F. Nietzschego, który łączy swoje konkretne obserwacje w tej dziedzinie z pewną doktryną o strukturze popędów i z teorią poznania. Nietzsche mówi np. o „arystokratycznych i demokratycznych formach kultury” do których zalicza pewne określone sposoby myślenia. Od Nietzschego prowadzą linie rozwojowe do doktryny Freuda i Pareta o popędach oraz do opracowanych tam metod, które traktują myślenie ludzkie jako maskę dla mechanizmów popędowych i jako produkt tych mechanizmów.

Nie wdając się w historyczne rozważania na temat kolejnych etapów rozwoju socjologii wiedzy, spróbuję przedstawić specyficzny dla tej dyscypliny punkt widzenia w kwestii poznania rzeczywistości.

Klasyczna epistemologia zajmuje się przede wszystkim stosunkiem poznającej myśli do przedmiotu poznania. Zależy jej na zbadaniu dróg i sposobów jakimi poznanie jest uzyskiwane, przebieg tego procesu, jego warunki, źródła oraz takie zagadnienia, jak problem prawdy i jej kryteriów, kwestia obiektywności poznania, czy też natura samej relacji poznawczej.

W perspektywie socjologii wiedzy zasadniczej wagi nabiera kontekst społeczny badań teoriopoznawczych. Na czoło wysuwane są kwestie dotyczące historycznego kształtowania się wiedzy, sposobów jej kumulacji i przewartościowań, postępu poznawczego. Wreszcie kluczowym pytaniem jest: co wprawia w ruch ludzki mechanizm wiedzotwórczy, jakie są jego siły napędowe? Czym innym jest bowiem charakterystyka tego mechanizmu — sposobu i zasad jego funkcjonowania, a czym innym wyjaśnienie właściwych mu źródeł aktywności. W tradycji empirystycznej źródeł szukano w przedmiocie poznania. W racjonalistycznej przeciwnie. Obydwa punkty widzenia łączyło to, że odpowiedzi poszukiwały w obrębie relacji epistemologicznej. Stosunek poznawczy występował tam jako w pełni autonomiczny i samowystarczalny. [2] Tymczasem, występując z żądaniem badania wpływu kontekstu społecznego, socjologia wiedzy dezawuuje złudzenia epistemologów. Świadomość, wiedza, poznanie są — jej zdaniem - determinowane przez byt społeczny.

Obok relacji epistemologicznej istnieje relacja całkiem odmiennego typu — mianowicie relacja determinowania. Mannheim mówi o konstytutywnym wpływie procesów społecznych na „kąć widzenia”. Procesy te kierują ludzkim poznaniem. Socjologia wiedzy to teoria zależności wiedzy od warunków bytu społecznego. To również historyczno-socjologiczna metoda badań dotycząca zależności myślenia od warunków bytu. Należałoby w tym miejscu wyjaśnić dwie ważne kategorie występujące w różnych pracach z zakresu socjologii wiedzy. Chodzi o pojęcia

bytu społecznego oraz świadomości społecznej. Co to jest byt społeczny? Jaka jest treść tej kategorii? Otóż składa się na nią całokształt materialnej działalności ludzi w danym okresie historycznym. Składa się działalność zachodząca w procesie przetwarzania wymiany i spożywania materiału przyrody, w procesie wychowania młodego pokolenia. Byt społeczny obejmuje więc zarówno wymianę materii zachodzącą między społeczeństwem a przyrodniczym otoczeniem, jak również pomiędzy jednostkami a grupami, które tworzą dane społeczeństwo. Charakteryzują go historycznie określone struktury. W zakres bytu wchodzi rozmaite procesy gospodarcze, ustrojowe, działania wojenne, akcje strajkowe. W zakres bytu społecznego nie wchodzi natomiast procesy fizjologiczne ludzi (np. oddychanie, trawienie itp.) Nie zależą one bowiem od wymiany materialnych działań między ludźmi, nie mają społeczno-historycznego charakteru.

W tym miejscu chciałbym przytoczyć i zaakceptować następującą wypowiedź Bronisława Malinowskiego: „Przede wszystkim należy przyjąć jako zasadę, że przedmiotem naszych badań są stereotypowe formy myślenia i odczuwania ludzkiego. Jako socjologowie, nie jesteśmy zainteresowani tym, co A czy B mogą odczuwać jako jednostki w przypadkowym toku osobistych doznań - interesuje nas tylko to, co odczuwają i myślą jako członkowie danej społeczności”. [3]

W tradycji teoretycznej, do której nawiązuję, przez *świadomość społeczną* rozumie się nie tylko poglądy, idee, wyobrażenia ludzi, lecz także rozliczne sposoby ich obiektywizacji (dokumenty pisane, książki, dzieła sztuki (pod warunkiem, że są włączone w ich działalność duchową) oraz rozmaite instytucje społeczne).

W tym kontekście wypada postawić pytanie: co to znaczy, że byt społeczny generuje świadomość, że owa świadomość społeczna jest genetycznie, aktualnie i metodologicznie wtórna w stosunku do bytu społecznego?

Po pierwsze, znaczy to, że świadomość jest przyczynowo uwarunkowana, uzależniona w swej treści i formach przez dynamikę i strukturę materialnych, historycznych współdziałań ludzi, przez praktykę społeczną i jej specyfikę u poszczególnych grup społecznych. Aktualny stan świadomości społecznej jako przyczynowo określony przez historię i stan praktyki społecznej.

Po drugie, specyficzna treść i sposób uświadomienia sobie działań życiowych przez ludzi, jak również zakres rozpowszechnienia i dynamika poszczególnych poglądów, idei i schematów poznawczych wyznaczone są przez praktykę.

Po trzecie, dominujące aktualnie treści i struktury świadomości odpowiadają dominującym strukturom praktyki. Jeśli dominują wyobrażenia fantastyczne, choćby nawet były grupy jednostek zdające sobie z tej fantastyczności sprawę, nie jest to wynikiem aberracji umysłowej epoki, lecz skutkiem swoistości bytu społecznego.

Po czwarte — metodologicznie — znaczy to, że postulat przyczynowego badania zależności świadomości od bytu społecznego wyznacza jedyną drogę uzyskania wiedzy prawdziwej o prawidłowościach przekształceń świadomości społecznej, oblicza duchowego społeczeństw, uzyskania zrozumienia jego struktury i biegu. [4]

Poznanie ludzkie uwarunkowane jest bytem społecznym, ale także całą kulturą rozumianą jako zbiór wszystkich form świadomości społecznej. Nauka, wiedza potoczna, rozmaite schematy poznawcze determinują i selekcjonują treści naszej świadomości. Mówiąc inaczej, kultura określa i wyznacza punkty widzenia, sposoby interpretowania oraz siatkę pojęć czyli sposobów rozumienia poszczególnych elementów rzeczywistości.

II. Mechanizmy poznania świata społecznego

W dziedzinie psychologii, a szczególnie psychologii społecznej, sformułowano szereg praw opisujących mechanizmy spostrzegania (poznawania) świata społecznego. Prawa te ilustrują i równocześnie dowodzą rozpowszechnionej w psychologii tezy, w świetle której każdy człowiek jest badaczem rzeczywistości w jakiej żyje, co oznacza, że tworzy o niej rozmaite teorie i że teorie te, jako swoiste formy reprezentacji świata, służą do poznawania i interpretacji przez ludzi samych siebie, innych osób oraz interakcji społecznych. [5]

Czym są indywidualne teorie rzeczywistości i w jaki sposób określają naturę poznania społecznego? Indywidualne teorie to struktury poznawcze (schematy), zawierające układ informacji o świecie zewnętrznym i własnej osobie, które zakodowane są w pamięci człowieka. [6] Schematy poznawcze określają, na jakich aspektach rzeczywistości koncentruje się uwaga jednostki, jak interpretuje ona dostrzeżone informacje, a także które z nich i w jaki sposób

używa przy rozwiązywaniu swoich problemów. Schematy poznawcze współokreślają treść widzenia świata, a nawet więcej, decydują o tym, co w otoczeniu jest dostrzegane, a co nie. Orientacja człowieka w otoczeniu (sytuacji) ma więc charakter subiektywny i selektywny, wyznaczona jest przez charakterystyczne cechy odzwierciedlających rzeczywistość schematów poznawczych. [7] Schemat jest wzorcem poznawczym i jako taki, nie jest kopią rzeczywistości, ale stanowi jej specyficzną idealizację: reprezentuje jej najbardziej typowe i zasadnicze elementy i właściwości.

Schematy poznawcze charakteryzują się określonymi właściwościami. Zwraca się uwagę na ich aspekt treściowy oraz formalny. [8] Aspekt treściowy odnosi się do rodzaju informacji o danych wymiarach rzeczywistości. Cechy formalne schematów dotyczą stopnia ich złożoności, abstrakcyjności, otwartości. Złożoność schematów odnosi się do liczby wymiarów, które bierze dana osoba pod uwagę przy ocenie zjawisk. Wiele danych empirycznych wskazuje, że stopień złożoności struktur poznawczych odgrywa ważną rolę w zachowaniu. Im człowiek posiada bogatsze doświadczenie osobiste, tym rzadziej spostrzega świat w kategoriach dychotomicznych („czarno-białych”), tym łatwiej dostrzega subtelne różnice między ludźmi, tym trafniej ocenia zdarzenia, tym jest bardziej giętki i plastyczny w działaniu.

Stopień abstrakcyjności (versus konkretności) struktur poznawczych wyznaczony jest poziomem ogólności pojęć. Podkreśla się, iż struktury bardziej abstrakcyjne czynią orientację doskonalszą, względnie niezależną od kontekstu sytuacyjnego.

Stopień otwartości struktur poznawczych uważany jest za jedną z najważniejszych cech formalnych. Struktury można nazwać otwartymi, gdy ulegają zmianom pod wpływem nowych informacji, gdy człowiek zmienia przekonania o świecie w miarę poznawania rzeczywistości. Oczywiście bardzo wysoki stopień elastyczności (otwartości) struktur, implikujący nadmierną zmienność przekonań, nie ma charakteru funkcjonalnego, staje się podstawą braku integracji wewnętrznej, poczucia niestabilności własnej tożsamości. Na ogół jednak ludzie wykazują tendencje do utrzymywania swoich schematów, nawet gdy pierwotne dane je wspierające zostały podważone. [9] Dowodzą tego wyniki wielu badań eksperymentalnych prowadzonych na gruncie psychologii społecznej. [10] Zjawisko to określane jest efektem uporczywości. Efekt ten znajduje szczególne odzwierciedlenie w odniesieniu do przekonań dotyczących własnej osoby. Interpretowane to jest naturalnym dążeniem ludzi do podtrzymywania samooceny (obrazu własnej osoby) i co ważne, niezależnie od poziomu poczucia własnej wartości. Uporczywe utrzymywanie schematu własnej osoby występuje zarówno u osób o wysokiej, jak i niskiej samoocenie. Efekt uporczywości dotyczący także schematów odnoszących się do innych osób. [11] Ludzie często nie rewidują swoich przekonań o innych osobach bądź o zdarzeniach. Co więcej, występuje tu proces zwany samospełniającym się prorocstwem, który na zasadzie mechanizmu sprzężenia zwrotnego, podtrzymuje i utrwała pierwotny schemat. Samospełniające się prorocтво polega na tym, że ludzie niekiedy bezwiednie zachowują się w sposób wspierający oczekiwania wobec nich kierowane. [12] Rezultaty badań empirycznych dowodzą, że samospełniające się prorocтва są nie tyle wynikiem celowego dążenia człowieka do potwierdzania własnych schematów, co raczej pojawia się w sposób nieświadomy i mimowolny. Nawet gdy ludzie próbują traktować innych bez uprzedzeń, ich schematy aktywizowane są niespostrzeżenie — jest to proces nie poddający się wolicjonalnej kontroli. Jakże mechanizmy leżą u podłoża oporu osób przed zmianą własnych schematów poznawczych? Psychologowie wskazują tu na złożone procesy i interpretują to zjawisko, formułując różne, choć nie wykluczające się nawzajem teorie.

Na przykład, przedstawiciele nurtu psychoanalitycznego - wszak to oni szczególnie wyekspowowali wagę „oporu przed zmianą”, zwłaszcza w kontekście problemów terapeutycznych — wskazują, że tendencja do utrzymywania schematów poznawczych ma charakter obronny, jest swoistym nieświadomym mechanizmem radzenia sobie z lękiem, który zawsze powstaje w związku z antycypacją jakiegokolwiek zmiany. Dzieje się to na zasadzie „nowe” budzi strach, gdyż jest nieznane, nieprzewidywalne, a więc ryzykowne, zagrażające. [13] Opór przed zmianą wynika z naturalnego dążenia człowieka do zachowania wewnętrznej harmonii, integracji, spójności. Każda zmiana niejako wymusza rozpad istniejących struktur, a to z kolei prowadzi do stanu dyskomfortu psychicznego, generując brak poczucia bezpieczeństwa, poczucia chaosu, zagubienia. Z punktu widzenia klinicznego, opór przed zmianą ma zarówno charakter adaptacyjny, jak i przeciwnie, dezadaptacyjny. Choć mamy tu do czynienia ze sprzecznością logiczną, to jednak nie ma jej w sensie psychologicznym. Adaptacyjność oporu przed zmianą wiąże się przede wszystkim z potrzebą zachowania

względnej stałości (stabilności) własnej tożsamości czy szerzej, osobowości. Jednak w niektórych przypadkach opór przed zmianą zakłóca procesy adaptacyjne, deformując konstruowane przez ludzi obrazy świata, wizerunki samych siebie i innych osób, przyczyniając się do nierealistycznej percepcji rzeczywistości. Ponadto, zbytne utrzymywanie istniejących schematów, blokuje proces przemian wewnętrznych niezbędnych dla rozwoju i kreatywności człowieka.

Psychologowie reprezentujący kierunek poznawczy tendencję ludzi do utrzymywania posiadanych struktur poznawczych wyjaśniają, odwołując się do podstawowej potrzeby psychicznej człowieka, jaką jest potrzeba sprawowania kontroli poznawczej. [14] Kontrola poznawcza zawiera w sobie m.in. poczucie wyjaśnialności. Poczucie zaś wyjaśnialności umożliwia przewidywalność zdarzeń. Liczne koncepcje podkreślają nadzwyczaj zgodnie, że ludzie wolą sytuacje przewidywalne (tj. takie, w których posiadają wiedzę na temat tego co się zdarzy) niż nieprzewidywalne (tj. takie, w których wiedzy tej nie posiadają). Wielu badaczy lansuje tezę, że ludzie jednak zorientowani są nie tyle na poszukiwanie informacji o jak największej diagnostyczności, co raczej na zdobywanie informacji ugruntowujących ich dotychczasową wiedzę. Nie są więc z reguły motywowani do poszukiwania danych, które mogłyby rzeczywiście zweryfikować posiadane teorie o sobie, o innych i o świecie. [15]

Współczesna psychologia zdaje się odchodzić od wizji człowieka „poszukiwacza rzetelnej informacji”, kreuje natomiast obraz człowieka jako „poszukiwacza określonej (niekoniecznie rzetelnej) informacji”. [16]

Swann (za Doliński, 1993) w przeprowadzonych przez siebie badaniach wykazał, że ludzie poszukują głównie takich informacji, które potwierdzają ich sądy o sobie, o innych, unikają zaś danych, które mogłyby tę wiedzę znacząco modyfikować, a jeśli mimo wszystko informacje takie do nich docierają – minimalizują ich znaczenie. Takie funkcjonowanie poznawcze określone jest jako orientacja na pewność, która zasada się na potrzebie walidacji własnych przekonań. Oznacza to, że człowiek nastawiony jest na zdobywanie dowodów, że jego wiedza (samowiedza) jest trafna, a zarazem na unikanie danych, które mogłyby tę trafność podważyć.

Wreszcie nie sposób, wyjaśniając zjawisko oporu przed zmianą schematów poznawczych, nie odwołać się do teorii dysonansu poznawczego Festingera. [17] W myśl tej koncepcji tendencja do utrzymywania schematów poznawczych, wiąże się z zachowaniem tzw. optimum rozbieżności informacyjnej. Naturalnym dążeniem człowieka jest znoszenie niezgodności informacyjnej, i osiąganie względnego poziomu zgodności. Obrona (usztywnienie) schematów poznawczych nasila się szczególnie w sytuacji dysonansu poznawczego, a polega na modyfikowaniu lub odrzucaniu danych sprzecznych z już posiadanymi.

Jeszcze inną interpretację posługiwania się posiadanymi schematami poznawczymi w poznawaniu rzeczywistości, przy odrzucaniu informacji niezgodnych z nimi, odnaleźć można w rozważaniach Cialdiniego. [18] Według niego stosunkowo mała elastyczność schematów poznawczych wynika z dążenia człowieka do bycia konsekwentnym. Dążenie to ma charakter nieświadomy, przybiera nawet postać przymusu i znacząco wpływa na percepcję społeczną oraz kształtuje zachowania ludzi w sytuacji napływu informacji podważających wiarygodność posiadanych przekonań.

Czy jednak nie ma zbytnej przesady w ocenie ludzi jako upartych, niezdolnych do ustępstw teoretyków? Otóż wyróżnia się następujące okoliczności sprzyjające gotowości do zmiany (modyfikacji, rekonstrukcji) schematów. [19] Po pierwsze, w sytuacji bardzo dużej rozbieżności informacji. Po drugie w sytuacji, w której ważne jest aby posiadane przekonania były oceniane przez innych jako trafne. Po trzecie, w sytuacji niepewności na ile schemat jest trafny i gdy przy tym podmiot dostrzega alternatywne podejście.

Podsumowując, poznawanie rzeczywistości dokonuje się poprzez schematy poznawcze, które stanowią system wiedzy (informacji) człowieka o sobie, innych i związkach ze światem. Ludzie posługują się schematami zwłaszcza w sytuacjach złożonych, niejasnych, a w takich przecież często uczestniczą. Schematy umożliwiają kategoryzację bodźców, a więc rozumienie społecznej rzeczywistości. Odzwierciedlenie rzeczywistości ma charakter subiektywny i selektywny, co wiąże się z właściwościami zarówno treściowymi, jak i formalnymi struktur (schematów) poznawczych.

Charakterystykę właściwości schematów poznawczych należy dopełnić, wskazując na ich różne odmiany. I tak, wyróżnia się schematy, które odnoszą się do stanów realnych oraz idealnych - te ostatnie noszą nazwę wizji. [20]

Szczególną kategorią schematów poznawczych są schematy reprezentujące specyficzną

sekwencję zdarzeń społecznych dziejących się w określonym kontekście — nazywa się je skryptami poznawczymi. [21] Psychoanaliticy ponadto wyróżniają skrypty życiowe, zawierające układ nadrzędnych wartości i sposobów (zasad) ich realizacji — są to więc swoiste heurystyki wyznaczające ukierunkowanie życiowe ludzi. [22]

Inny rodzaj schematów, to oczekiwania. Odnoszą się one do stanów przyszłych, które mogą lub powinny się wydarzyć. Oczekiwania w znaczący sposób wpływają nie tylko na percepcję innych ludzi, na kształtowanie ich wizerunku, ale także na ustosunkowanie do nich i zachowanie się w określonych sytuacjach społecznych. [23] W oczekiwaniach bowiem zawarte są treści odnoszące się zarówno do tego, co może (powinno) się wydarzyć oraz, co ważniejsze, z jakim prawdopodobieństwem. Zdaniem psychologów źródło wielu problemów psychicznych, konfliktów interpersonalnych, tkwi w oczekiwaniach ludzi w tym sensie, że są one albo nieadekwatne do rzeczywistości, tj. nie ujmują jej ważnych aspektów, albo wręcz całkowicie się z nią rozmiągają, gdyż opierają się na iluzorycznych wizjach, życzeniowych i często też roszczeniowych projekcjach. Bywa, że i otoczenie społeczne nie spełnia z różnych przyczyn oczekiwań danej osoby, co rodzi rozczarowanie, poczucie krzywdy lub agresywne postawy do świata.

*

Bibliografia:

1. Mannheim K., *Socjologia wiedzy*, Warszawa 1961.
2. Rainko S., *Świadomość i krytyka*, Warszawa 1989.
3. Sitek W., *Pozaprofesjonalny obraz nauki*, Wrocław 1985.
4. Rainko S., *Świadomość i krytyka*, Warszawa 1989.
5. Rainko S., *Świadomość i determinizm*, Warszawa 1981.
6. Aronson E. i wsp., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1994.
7. Strelau J., (red.) *Psychologia*, tom 1, Gdańsk 2000.
8. Trzebiński J., *Rola schematów poznawczych w zachowaniach społecznych*, w: Lewicka M., Trzebiński J. (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego*, Warszawa 1985.
9. Koziński J., *Koncepcja psychologiczna człowieka*, PIW, Warszawa 1977.
10. Ross L., wsp. Perseverance in self perception and social perception: Biased attributional processes in the debriefing paradigm, w: „Journal of Personality and Social Psychology”, 1975.
11. Bugental J.F., Los gorszy od śmierci — strach przed zmianą, w: „Nowiny Psychologiczne” 2, (1987).
12. Enright J., Terapia i poradnictwo bez oporu, w: „Nowiny Psychologiczne” 3, 1987.
13. Strube M.J., In Search of self: *Balancing the good and the true*, w: „Personality and Social Psychology Bulletin” 16, 1990.
14. Dymkowski M., *Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen*, Wrocław 1989.
15. Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk 1996.
16. Doliński D., *Orientacja defensywna*, Warszawa 1993.

Przypisy:

- [1] K.Mannheim: *Socjologia wiedzy*, Warszawa 1961 (Przedruk skryptu wyd. przez Uniwersytet Warszawski Nr 309), s. 54-55.
- [2] Zob. S.Rainko: *Świadomość i krytyka*, Warszawa 1989, s.12.
- [3] Cyt. za W.Sitek: *Pozaprofesjonalny obraz nauki...* wyd. cyt. s. 14 (B.Malinowski: *Argonauci Zachodniego Pacyfiku*, Dzieła, W-wa 1981, t.III, s.55).
- [4] Rainko S.: *Świadomość i krytyka*, Warszawa 1989, rozdz. pt. Poznanie i determinacja, s.9-38. Por. też Rainko S.: *Świadomość i determinizm*, Warszawa 1981. Zob. rozdz. pt. Karola Mannheim'a koncepcja epistemologii, s. 298 - 345.
- [5] Aronson E. i wsp. (1994) *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań. Łukaszewski W. (2000) *Psychologiczne koncepcje człowieka*, w: J.Strelau (red.) *Psychologia* tom 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Trzebiński J. (1985) *Rola schematów poznawczych w zachowaniach społecznych*, w: M.Lewicka, J.Trzebiński (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego*, KiW, W-wa.

- [6] Koziński J. (1977) *Koncepcja psychologiczna człowieka*, PIW, W-wa. Aronson E. i wsp. (1994) op. cit.
- [7] Trzebiński J. (1985) op. cit.
- [8] Koziński J. (1977) op. cit.
- [9] 1. Aronson E. i wsp. (1975) op. cit. 2. Mądrzycki T. (1986) op. cit.
- [10] Ross L. i wsp. (1975) Perseverance in self perception and social perception: Biased attributional processes in the debriefing paradigm. W: "Journal of Personality and Social Psychology", 32, 880 - 892.
- [11] Mądrzycki T. (1986) op. cit.
- [12] Rosenthal R., Jacobson L., (1968) Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and student intellectual development, New York: Holt, Rinehart, Winston, za Aronson E i wsp. (1975) tamże.
- [13] Sadker M., Sadker D., (1985) Sexism in the Schoolroom of the, w: "Psychology Today", s.54 - 57.
- [14] Por. Doliński D., (1993), Orientacja defensywna, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, W-wa.
- [15] 1) Por. Strube M.J. (1990), In Search of self: Balancing the good and the true, w: "Personality and Social Psychology Bulletin" 16, s. 699 - 704, 2) Por. Dymkowski M. (1989), Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- [16] Tamże.
- [17] Aronson E. i wsp., (1994), op. cit.
- [18] Cialdini R., (1996) *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- [19] Aronson E. i wsp., (1994), op. cit.
- [20] Koziński J., (1977), op. cit.
- [21] Trzebiński J., (1985), op. cit.
- [22] Johnson S.M., (1994), *Style charakteru*, Wyd. Zys i S-ka.
- [23] Koziński J., (1977), op. cit.

Piotr Jarco

Ur. 1976 w Jeleniej Górze. Ukończył Socjologię na Uniwersytecie Wrocławskim. Obecnie jest doktorantem na Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu w Katedrze Socjologii i Polityki Społecznej.

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 14-11-2004)

[Oryginał..](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3762) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3762>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty

JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl